

Συλλογή της Νομολογίας

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τμήμα μείζονος συνθέσεως)

της 21ης Δεκεμβρίου 2016*

«Προδικαστική παραπομπή — Οδηγία 93/13/ΕΟΚ — Συμβάσεις που συνάπτονται με καταναλωτές —
Ενυπόθηκα δάνεια — Καταχρηστικές ρήτρες — Άρθρο 4, παράγραφος 2 — Άρθρο 6,
παράγραφος 1 — Κήρυξη ακυρότητας — Περιορισμός από τον εθνικό δικαστή των διαχρονικών
αποτελεσμάτων της κηρύξεως ακυρότητας καταχρηστικής ρήτρας»

Στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-154/15, C-307/15 και C-308/15,

με αντικείμενο αιτήσεις προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το Juzgado de lo Mercantil nº 1 de Granada (1ο εμποροδικείο Γρανάδας, Ισπανία) (C-154/15), με απόφαση της 25ης Μαρτίου 2015, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο την 1η Απριλίου 2015, καθώς και το Audiencia Provincial de Alicante (εφετείο Alicante, Ισπανία) (C-307/15 και C-308/15) με αποφάσεις της 15ης Ιουνίου 2015, οι οποίες περιήλθαν στο Δικαστήριο την 1η Ιουλίου 2015, στο πλαίσιο των δικών

Francisco Gutiérrez Naranjo

κατά

Cajasur Banco SAU (C-154/15),

Ana María Palacios Martínez

κατά

Banco Bilbao Vizcaya Argentaria SA (BBVA) (C-307/15),

Banco Popular Español SA

κατά

Emilio Irles López,

Teresa Torres Andreu (C-308/15),

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (τμήμα μείζονος συνθέσεως),

συγκείμενο από τους K. Lenaerts, Πρόεδρο, A. Tizzano, αντιπρόεδρο, R. Silva de Lapuerta και M. Pešič, προέδρους τμήματος, J. Malenovský, E. Levits (εισηγητή), J.-C. Bonichot, A. Arabadjiev, C. G. Fernlund, C. Vajda, S. Rodin, F. Biltgen και K. Jürimäe, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: P. Mengozzi,

* Γλώσσα διαδικασίας: η ισπανική.

γραμματέας: L. Carrasco Marco, υπάλληλος διοικήσεως,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ' ακροατηρίου συζήτησεως της 26ης Απριλίου 2016,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

- ο F. Gutiérrez Naranjo, εκπροσωπούμενος από τους A. Navarro Vidal, A. Martínez Muriel, D. Pineda Cuadrado και L. Pineda Salido, abogados,
- η A. Palacios Martínez, εκπροσωπούμενη από τους F. J. Zambudio Nicolas, abogado, και R. López Coloma, procuradora,
- η Banco Popular Español SA, εκπροσωπούμενη από τους C. Fernández Vicién, I. Moreno-Tapia Rivas και J. Capell, abogados,
- η Cajasur Banco SAU, εκπροσωπούμενη από τους J. Remón Peñalver και D. Sarmiento Ramirez-Escudero, abogados,
- η Banco Bilbao Vizcaya Argentaria SA (BBVA), εκπροσωπούμενη από τους J. Rodríguez Cárcamo και A. Rodríguez Conde, abogados,
- ο E. Irlés López και η T. Torres Andreu, εκπροσωπούμενοι από τους Y. Sánchez Orts, procuradora, και F. García Cerrillo, abogado,
- η Ισπανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από την A. Gavela Llopis και τον M. Sampol Pucurull,
- η Τσεχική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από την S. Šindelková, καθώς και από τους M. Smolek και J. Vlácil,
- η Πολωνική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον B. Majczyna,
- η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, εκπροσωπούμενη από την S. Simmons και τον L. Christie, επικουρούμενους από την S. Ford, barrister, καθώς και από την K. Smith και τον B. Kennelly, QC,
- η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκπροσωπούμενη από τους D. Roussanov, N. Ruiz García και J. Baquero Cruz,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 13ης Ιουλίου 2016,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- 1 Οι αιτήσεις προδικαστικής αποφάσεως αφορούν ειδικότερα την ερμηνεία των άρθρων 6 και 7 της οδηγίας 93/13/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 1993, σχετικά με τις καταχρηστικές ρήτρες των συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές (ΕΕ 1993, L 95, σ. 29).
- 2 Οι αιτήσεις αυτές υποβλήθηκαν στο πλαίσιο ενδίκων διαφορών μεταξύ προσώπων που συνήψαν ενυπόθηκα δάνεια με πιστωτικά ιδρύματα, οι οποίες έχουν ως αντικείμενο το δικαίωμα επιστροφής ποσών τα οποία καταβλήθηκαν βάσει συμβατικών ρητρών οι οποίες κρίθηκαν καταχρηστικές με δικαστική απόφαση.

Το νομικό πλαίσιο

Το δίκαιο της Ένωσης

- 3 Η δέκατη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 93/13 έχει ως εξής:

«[...] είναι δυνατόν να επιτευχθεί αποτελεσματικότερη προστασία των καταναλωτών με τη θέσπιση ενιαίων κανόνων σχετικά με τις καταχρηστικές ρήτρες [...]».

- 4 Η δωδέκατη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας αυτής έχει ως εξής:

«[...] έχει σημασία εν προκειμένω να δοθεί στα κράτη η δυνατότητα, τηρουμένης της Συνθήκης, να παρέχουν υψηλότερο επίπεδο προστασίας στον καταναλωτή μέσω εθνικών διατάξεων αυστηρότερων από τις διατάξεις της παρούσας οδηγίας».

- 5 Κατά την εικοστή τέταρτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 93/13:

«[...] οι δικαστικές αρχές και τα διοικητικά όργανα [των κρατών μελών] πρέπει να διαθέτουν τα κατάλληλα και αποτελεσματικά μέσα ώστε να θέτουν τέρμα στην εφαρμογή των καταχρηστικών ρητρών στις συμβάσεις που συνάπτονται με τους καταναλωτές».

- 6 Το άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 προβλέπει ότι:

«Ρήτρα σύμβασης που δεν απετέλεσε αντικείμενο ατομικής διαπραγμάτευσης θεωρείται καταχρηστική όταν, παρά την απαίτηση καλής πίστης, δημιουργεί εις βάρος του καταναλωτή σημαντική ανισορροπία ανάμεσα στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των μερών, τα απορρέοντα από τη σύμβαση.»

- 7 Κατά το άρθρο 3, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας αυτής:

«Θεωρείται πάντοτε ότι η ρήτρα δεν αποτέλεσε αντικείμενο ατομικής διαπραγμάτευσης όταν έχει συνταχθεί εκ των προτέρων και όταν ο καταναλωτής, εκ των πραγμάτων, δεν μπόρεσε να επηρεάσει το περιεχόμενό της, ιδίως στα πλαίσια μιας σύμβασης προσχωρήσεως.»

- 8 Το άρθρο 4 της εν λόγω οδηγίας προβλέπει ότι:

«1. Με την επιφύλαξη του άρθρου 7, ο καταχρηστικός χαρακτήρας μιας συμβατικής ρήτρας κρίνεται, αφού ληφθούν υπόψη η φύση των αγαθών ή των υπηρεσιών που αφορά η σύμβαση και όλες οι κατά τον χρόνο της σύναψης της σύμβασης περιστάσεις που περιέβαλαν την εν λόγω σύναψη, καθώς και όλες οι υπόλοιπες ρήτρες της σύμβασης ή άλλης σύμβασης από την οποία αυτή εξαρτάται.

2. Η εκτίμηση του καταχρηστικού χαρακτήρα των ρητρών δεν αφορά ούτε τον καθορισμό του κυρίου αντικειμένου της συμβάσεως ούτε το ανάλογο ή μη μεταξύ της τιμής και της αμοιβής, αφενός, και των υπηρεσιών ή αγαθών που θα παρασχεθούν ως αντάλλαγμα, αφετέρου, εφόσον οι ρήτρες αυτές είναι διατυπωμένες κατά τρόπο σαφή και κατανοητό.»

- 9 Το άρθρο 5 της ίδιας αυτής οδηγίας διευκρινίζει τα εξής:

«Στην περίπτωση συμβάσεων των οποίων όλες ή μερικές ρήτρες που προτείνονται στον καταναλωτή έχουν συνταχθεί εγγράφως, οι ρήτρες αυτές πρέπει να συντάσσονται πάντοτε με σαφή και κατανοητό τρόπο. [...]»

- 10 Το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 προβλέπει ότι:

«Τα κράτη μέλη θεσπίζουν διατάξεις σύμφωνα με τις οποίες οι καταχρηστικές ρήτρες σύμβασης μεταξύ επαγγελματία και καταναλωτή, τηρουμένων των σχετικών όρων της εθνικής νομοθεσίας, δεν δεσμεύουν τους καταναλωτές, ενώ η σύμβαση εξακολουθεί να δεσμεύει τους συμβαλλόμενους, εάν μπορεί να υπάρξει και χωρίς τις καταχρηστικές ρήτρες.»

- 11 Το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής προβλέπει ότι:

«Τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε, προς το συμφέρον των καταναλωτών, καθώς και των ανταγωνιζόμενων επαγγελματιών, να υπάρχουν τα κατάλληλα και αποτελεσματικά μέσα, προκειμένου να πάψει η χρησιμοποίηση των καταχρηστικών ρητρών στις συμβάσεις που συνάπτονται από έναν επαγγελματία με καταναλωτές.»

Το ισπανικό δίκαιο

Η νομοθεσία

- 12 Το άρθρο 1303 του Código Civil (αστικού κώδικα) ορίζει ότι:

«Κηρυχθείσας άκυρης της ενοχής, οι αντισυμβαλλόμενοι οφείλουν να αποδώσουν αμοιβαίως τα πράγματα που αποτέλεσαν αντικείμενο της σύμβασεως, με τους καρπούς τους, καθώς και το αντίτιμο με τους αναλογούντες τόκους, υπό την επιφύλαξη των προηγούμενων άρθρων.»

- 13 Το άρθρο 82, παράγραφος 1, του texto refundido de la Ley General para la Defensa de los Consumidores y Usuarios y otras leyes complementarias (κωδικοποιημένου κειμένου του γενικού νόμου για την προστασία των καταναλωτών και των χρηστών και άλλων συμπληρωματικών νόμων), το οποίο εγκρίθηκε με το Real Decreto Legislativo 1/2007 (βασιλικό νομοθετικό διάταγμα 1/2007), της 16ης Νοεμβρίου 2007 (BOE αριθ. 287, της 30ής Νοεμβρίου 2007), όπως ίσχυε κατά τον χρόνο των διαφορών των κύριων δικών (στο εξής: LGDCU), ορίζει ότι:

«Θεωρείται καταχρηστική κάθε ρήτρα η οποία δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο ατομικής διαπραγματεύσεως, καθώς και κάθε πρακτική που δεν προκύπτει από ρητή συμφωνία και η οποία, παρά την απαίτηση καλής πίστωσης, δημιουργεί εις βάρος του καταναλωτή και του χρήστη σημαντική ανισορροπία μεταξύ των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων των συμβαλλομένων που απορρέουν από τη σύμβαση.»

- 14 Το άρθρο 83 του LGDCU ορίζει ότι:

«Οι καταχρηστικές ρήτρες είναι αυτοδικαίως άκυρες και λογίζονται ως μη τεθείσες. Για τον σκοπό αυτό, κατόπιν ακροάσεως των διαδίκων, ο δικαστής κηρύσσει άκυρες τις καταχρηστικές ρήτρες της σύμβασεως, μολονότι η σύμβαση συνεχίζει να δεσμεύει τα μέρη υπό τους ίδιους όρους, αν μπορεί να υφίσταται και χωρίς τις καταχρηστικές ρήτρες.»

- 15 Το άρθρο 5, παράγραφος 5, του Ley 7/1998 sobre Condiciones Generales de la Contratación (νόμου 7/1998 περί των γενικών όρων συναλλαγών), της 13ης Απριλίου 1998 (BOE αρ. 89, της 14ης Απριλίου 1998), όπως ίσχυε κατά τον χρόνο των διαφορών των κύριων δικών (στο εξής: LCGC), ορίζει ότι:

«Οι γενικοί όροι συντάσσονται κατά τρόπο ώστε να τηρούν τα κριτήρια της διαφάνειας, της σαφήνειας, της ακρίβειας και της απλότητας.»

16 Το άρθρο 7 του LCGC ορίζει ότι:

«Οι ακόλουθοι γενικοί όροι θεωρείται ότι δεν περιέχονται στη σύμβαση:

- a) οι όροι των οποίων ο καταναλωτής δεν είχε στην πραγματικότητα την ευκαιρία να λάβει γνώση στο σύνολό τους προ της συνάψεως της συμβάσεως ή οι οποίοι δεν υπογράφηκαν, κατά περίπτωση, σύμφωνα με το άρθρο 5·
- b) οι δυσανάγνωστοι, αόριστοι, ασαφείς ή ακατανόητοι όροι, εκτός αν, στην τελευταία περίπτωση, ο προσχωρών τους αποδέχθηκε ρητώς εγγράφως και αν τηρούν τις ειδικές ρυθμίσεις σχετικά με τη διαφάνεια των συμβατικών ρητρών στον τομέα αυτό.»

17 Το άρθρο 8 του LCGC ορίζει τα εξής:

«1. Είναι αυτοδικαίως άκυροι οι γενικοί όροι που αντιβαίνουν, εις βάρος του προσχωρούντος, προς τις διατάξεις του παρόντος νόμου ή οποιουδήποτε άλλου κανόνα που εισάγει υποχρέωση ή απαγόρευση, εκτός αν προβλέπουν άλλες συνέπειες σε περίπτωση παραβάσεώς τους.

2. Ειδικότερα, είναι άκυροι οι καταχρηστικοί γενικοί όροι σε συμβάσεις που συνάπτονται με καταναλωτές [...]».

Η νομολογία του Tribunal Supremo (Ανώτατου Δικαστηρίου, Ισπανία)

– Η απόφαση 241/2013 της 9ης Μαΐου 2013

18 Επιληφθέν συλλογικής αγωγής παραλείψεως την οποία άσκησε ένωση καταναλωτών κατά διαφόρων πιστωτικών ιδρυμάτων, το Tribunal Supremo (Ανώτατο Δικαστήριο), με την απόφαση 241/2013 της 9ης Μαΐου 2013 (στο εξής: απόφαση της 9ης Μαΐου 2013), αφού διαπίστωσε τον καταχρηστικό χαρακτήρα των ρητρών που προέβλεπαν ελάχιστο συντελεστή κάτω του οποίου δεν μπορούσε να υποχωρήσει το κυμαινόμενο επιτόκιο (στο εξής: ρήτρες «κατώτατου επιτοκίου»), περιλαμβανόμενων στους γενικούς όρους των ενυπόθηκων δανείων που συνάπτονταν με καταναλωτές, κήρυξε άκυρες τις εν λόγω ρήτρες.

19 Το δικαστήριο αυτό έκρινε ότι οι εν λόγω ρήτρες, οι οποίες αφορούσαν τον καθορισμό του κύριου αντικειμένου των επίμαχων συμβάσεων, ήταν εύληπτες από γραμματικής απόψεως για τους καταναλωτές και ως εκ τούτου εκπλήρωναν την απαίτηση περί διατυπώσεώς τους κατά τρόπο σαφή και κατανοητό, την οποία προβλέπει το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13. Ως εκ τούτου, κατά την κρίση του εν λόγω δικαστηρίου, δεν υπήρχε λόγος να θεωρηθεί ότι έχουν καταχρηστικό χαρακτήρα, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου η οποία απορρέει από την απόφαση της 3ης Ιουνίου 2010, Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Madrid (C-484/08, EU:C:2010:309).

20 Παρά ταύτα, στηριζόμενο ειδικότερα στις αρχές που διατύπωσε το Δικαστήριο στην απόφαση της 21ης Μαρτίου 2013, RWE Vertrieb (C-92/11, EU:C:2013:180), το εν λόγω δικαστήριο διαπίστωσε ότι η επιταγή περί διαφάνειας του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13 έχει την έννοια ότι επιβάλλει την τήρηση όχι μόνον της τυπικής, αλλά και της ουσιαστικής διαφάνειας, έχουσας το ίδιο περιεχόμενο με την επιταγή του άρθρου 5 της οδηγίας αυτής και συνδεδεμένης με τον επαρκή χαρακτήρα των πληροφοριών που παρέχονται στους καταναλωτές κατά τη σύναψη της συμβάσεως, σχετικά με τις νομικές και οικονομικές συνέπειες που απορρέουν ως προς αυτούς από την εφαρμογή των ρητρών που αφορούν, μεταξύ άλλων, το κύριο αντικείμενο της συμβάσεως.

21 Ωστόσο, κατά το Tribunal Supremo (Ανώτατο Δικαστήριο), στην υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση της 9ης Μαΐου 2013, δεν πληρούνταν η επιταγή περί ουσιαστικής διαφάνειας, στον βαθμό που τα οικεία τραπεζικά ιδρύματα δεν είχαν παράσχει τέτοιες πληροφορίες στους καταναλωτές κατά

τη σύναψη των δανειακών συμβάσεων που περιείχαν ρήτρες «κατώτατου επιτοκίου». Ως εκ τούτου, το Tribunal Supremo (Ανώτατο Δικαστήριο) προέβη σε ανάλυση του ενδεχομένως καταχρηστικού χαρακτήρα των εν λόγω ρητρών, με γνώμονα τα γενικά κριτήρια της καλής πίστεως, της ισορροπίας και της διαφάνειας που τάσσουν το άρθρο 3, παράγραφος 1, το άρθρο 4, παράγραφος 1, και το άρθρο 5 της οδηγίας 93/13, και κήρυξε άκυρες τις ρήτρες αυτές λόγω της ελλείψεως διαφάνειάς τους η οποία οφειλόταν σε ανεπαρκή πληροφόρηση των δανειοληπτών σχετικά με τις συγκεκριμένες συνέπειες της πρακτικής εφαρμογής τους.

- 22 Το Tribunal Supremo (Ανώτατο Δικαστήριο) εκτίμησε παρά ταύτα ότι οι υπό κρίση ενυπόθηκες δανειακές συμβάσεις ήταν δυνατό να διατηρηθούν σε ισχύ, και, επιπλέον, περιόρισε την αναδρομικότητα των αποτελεσμάτων της κηρύξεως της ακυρότητας των ρητρών «κατώτατου επιτοκίου».
- 23 Συγκεκριμένα, συναφώς, αφού υπενθύμισε ότι, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου που εφαρμόζεται στην κήρυξη της ακυρότητας καταχρηστικών ρητρών, οι υπό εξέταση ρήτρες έπρεπε να κριθούν άκυρες, το Tribunal Supremo (Ανώτατο Δικαστήριο) επισήμανε ότι, παρά τον γενικό κανόνα του αναδρομικού αποτελέσματος της κηρύξεως της ακυρότητας, δεν ήταν δυνατόν το αποτέλεσμα αυτό να μην επηρεάζεται από τις γενικές αρχές του δικαίου και, ιδίως, από την αρχή της ασφάλειας δικαίου.
- 24 Το Tribunal Supremo (Ανώτατο Δικαστήριο) έκρινε ότι οι ρήτρες «κατώτατου επιτοκίου» ήταν νόμιμες αυτές καθαυτές, ότι προβλέφθηκαν για αντικειμενικούς λόγους, ότι δεν ήταν ούτε ασυνήθεις ούτε υπερβολικές, ότι η χρησιμοποίησή τους ήταν επί μακρόν ανεκτή στην αγορά των στεγαστικών δανείων, ότι η ακυρότητά τους στηριζόταν σε έλλειψη διαφάνειας οφειλόμενη στην ανεπαρκή πληροφόρηση των δανειοληπτών, ότι τα τραπεζικά ιδρύματα είχαν τηρήσει τις κανονιστικές απαιτήσεις για πληροφόρηση, ότι ο καθορισμός κατώτατου επιτοκίου ανταποκρινόταν στην ανάγκη διατηρήσεως μιας ελάχιστης αποδόσεως αυτών των ενυπόθηκων δανείων που να επιτρέπει στα τραπεζικά ιδρύματα να καλύπτουν τα έξοδα χορηγήσεως στα οποία υποβάλλονται και να συνεχίζουν να χορηγούν χρηματοδοτήσεις, ότι οι ρήτρες «κατώτατου επιτοκίου» είχαν υπολογισθεί κατά τρόπον ώστε να μην επέρχονται σημαντικές μεταβολές στα αρχικώς προβλεφθέντα προς καταβολή ποσά, ποσά τα οποία είχαν υπόψη τους οι δανειολήπτες κατά τον χρόνο λήψεως των οικονομικών αποφάσεών τους, ότι η ισπανική νομοθεσία επέτρεπε την υποκατάσταση του δανειστή και ότι η αναδρομική ισχύς της κηρύξεως της ακυρότητας των επίμαχων ρητρών επέφερε σοβαρές οικονομικές διαταραχές.
- 25 Ως εκ τούτου, υπό το πρίσμα των ανωτέρω εκτιμήσεων, το Tribunal Supremo (Ανώτατο Δικαστήριο), στηριζόμενο στην αρχή της ασφάλειας δικαίου, έκρινε ότι η απόφασή του αρχίζει να παράγει αποτελέσματα μόνον από την ημερομηνία δημοσιεύσεώς της, η δε διαπίστωση της ακυρότητας των οικείων ρητρών «κατώτατου επιτοκίου» δεν επηρεάζει τις υποθέσεις που είχαν κριθεί τελεσιδικώς με δικαστικές αποφάσεις που είχαν αποκτήσει ισχύ δεδικασμένου ούτε τις πληρωμές που είχαν διενεργηθεί προ της 9ης Μαΐου 2013, οπότε έπρεπε να επιστραφούν μόνον τα ποσά που καταβλήθηκαν αχρεωστήτως κατ' εφαρμογήν των εν λόγω ρητρών μετά την ως άνω ημερομηνία.

– Η απόφαση 139/2015 της 25ης Μαρτίου 2015

- 26 Με την απόφαση 139/2015 της 25ης Μαρτίου 2015 (στο εξής: απόφαση της 25ης Μαρτίου 2015), το Tribunal Supremo (Ανώτατο Δικαστήριο) επικύρωσε τον περιορισμό των αναδρομικών αποτελεσμάτων της κηρύξεως της ακυρότητας ρήτρας «κατώτατου επιτοκίου», στο πλαίσιο ατομικής αγωγής καταναλωτή ο οποίος ζητούσε την επιστροφή ποσών που καταβλήθηκαν αχρεωστήτως κατ' εφαρμογήν τέτοιας ρήτρας. Με τον τρόπο αυτόν, το εν λόγω δικαστήριο επεξέτεινε στις ατομικές αγωγές παραλείψεως και αποζημιώσεως τη λύση που είχε δοθεί προηγουμένως, με την απόφαση της 9ης Μαΐου 2013, για τις συλλογικές αγωγές παραλείψεως. Ως εκ τούτου, στην υπόθεση επί της

οποίας εκδόθηκε η απόφαση της 25ης Μαρτίου 2015, η υποχρέωση επιστροφής περιορίσθηκε μόνο στα ποσά που είχαν καταβληθεί αχρεωστήτως μετά τη δημοσίευση της αποφάσεως της 9ης Μαΐου 2013.

Το ιστορικό των διαφορών των κύριων δικών και τα προδικαστικά ερωτήματα

Η υπόθεση C-154/15

- 27 Ο Francisco Gutiérrez Naranjo συνήψε με την τράπεζα Cajasur Banco SAU σύμβαση ενυπόθηκου δανείου στην οποία περιελήφθη ρήτρα «κατώτατου επιτοκίου».
- 28 Στηριζόμενος στην οδηγία 93/13 καθώς και στη νομολογία του Tribunal Supremo (Ανώτατου Δικαστηρίου), ο F. Gutiérrez Naranjo άσκησε αγωγή ενώπιον του Juzgado de lo Mercantil nº 1 de Granada (1ου εμποροδικείου Γρανάδας, Ισπανία) ζητώντας την κήρυξη της ακυρότητας αυτής της ρήτρας «κατώτατου επιτοκίου» και την επιστροφή των ποσών που κατέβαλε αχρεωστήτως κατ' εφαρμογήν της ρήτρας αυτής.
- 29 Το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν ο περιορισμός των αποτελεσμάτων της κηρύξεως της ακυρότητας συμβατικής ρήτρας λόγω του καταχρηστικού χαρακτήρα της στο χρονικό διάστημα μετά την κήρυξη αυτής της ακυρότητας συνάδει με το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13.
- 30 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Juzgado de lo Mercantil nº 1 de Granada (1ο εμποροδικείο Γρανάδας) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα εξής προδικαστικά ερωτήματα:
- «1) Συνάδει στην υπό κρίση περίπτωση η περιλαμβανόμενη στο άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 ερμηνεία περί μη δεσμευτικού χαρακτήρα των καταχρηστικών ρητρών, με ερμηνεία σύμφωνα με την οποία η προπαρατεθείσα ρήτρα παρά την κήρυξή της ως άκυρης διατηρεί τα αποτελέσματά της έως την εν λόγω κήρυξη ακυρότητας και, επομένως, με ερμηνεία κατά την οποία, μολονότι η ρήτρα κηρύσσεται άκυρη, τα αποτελέσματα που αυτή παρήγε κατά τη διάρκεια ισχύος της είναι έγκυρα και ισχυρά;
- 2) Συνάδει η παύση, με δικαστική απόφαση, της χρήσεως συγκεκριμένης ρήτρας (σύμφωνα με τα άρθρα 6, παράγραφος 1 και 7, παράγραφος 1), κατόπιν κηρύξεως της ακυρότητάς της στο πλαίσιο ασκήσεως ατομικής αγωγής από καταναλωτή, με τον περιορισμό των αποτελεσμάτων της ακυρότητας αυτής; Δύνανται τα δικαστήρια να περιορίσουν την επιστροφή των ποσών τα οποία έχει καταβάλει ο καταναλωτής —επιστροφή στην οποία υποχρεούται να προβεί ο επαγγελματίας— κατ' εφαρμογήν της ρήτρας, η οποία μεταγενέστερα κηρύσσεται εξ αρχής άκυρη, λόγω ελλιπούς πληροφορήσεως και/ή αδιαφάνειας;»

Η υπόθεση C-307/15

- 31 Στις 28 Ιουλίου 2006, η Ana María Palacios Martínez συνήψε με την Banco Bilbao Vizcaya Argentaria SA (BBVA) σύμβαση ενυπόθηκου δανείου περιέχουσα ρήτρα «κατώτατου επιτοκίου».
- 32 Στις 6 Μαρτίου 2014, η δανειολήπτρια άσκησε αγωγή ενώπιον του Juzgado de lo Mercantil nº 1 de Alicante (1ου εμποροδικείου Alicante, Ισπανία) ζητώντας να κηρυχθεί άκυρη, λόγω του καταχρηστικού της χαρακτήρα, αυτή η ρήτρα «κατώτατου επιτοκίου» καθώς και να της επιστραφούν τα ποσά τα οποία εισέπραξε αχρεωστήτως το τραπεζικό ίδρυμα.

- 33 Σε πρώτο βαθμό, το εν λόγω δικαστήριο έκρινε, παραπέμποντας στην κρίση του Tribunal Supremo (Ανώτατου Δικαστηρίου) στην απόφαση της 9ης Μαΐου 2013, ότι η αγωγή είχε καταστεί άνευ αντικειμένου, με την επιφύλαξη της επιστροφής στην ενάγουσα των ποσών τα οποία το τραπεζικό ίδρυμα εισέπραξε κατ' εφαρμογήν της επίμαχης ρήτρας από της ημερομηνίας δημοσίευσής της εν λόγω αποφάσεως.
- 34 Επιληφθέν κατ' έφεση, το Audiencia Provincial de Alicante (περιφερειακό δικαστήριο Alicante, Ισπανία) διατυπώνει αμφιβολίες ως προς το αν συνάδει η λύση που προκρίθηκε σε πρώτο βαθμό με το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13.
- 35 Κατά την κρίση του, η μη αναδρομική ισχύς της κηρύξεως της ακυρότητας καταχρηστικής ρήτρας ενδέχεται να είναι αντίθετη τόσο προς τους σκοπούς της οδηγίας αυτής όσο και προς την απαγόρευση του μετριασμού με δικαστική απόφαση των αποτελεσμάτων καταχρηστικής ρήτρας. Επιπλέον, το εν λόγω δικαστήριο διατηρεί αμφιβολίες ως προς το αν οι τασσόμενες από το Δικαστήριο προϋποθέσεις για τον περιορισμό των διαχρονικών αποτελεσμάτων της κηρύξεως της ακυρότητας καταχρηστικής ρήτρας πληρούνταν στην υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση της 9ης Μαΐου 2013.
- 36 Ως εκ τούτου, το Audiencia Provincial de Alicante (περιφερειακό δικαστήριο Alicante) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:
- «1) Συνάδει προς την αρχή του μη δεσμευτικού χαρακτήρα [των καταχρηστικών ρητρών], η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας [93/13], η μη αναδρομική ισχύς των αποτελεσμάτων επιστροφής που προκύπτουν από την αναγνώριση της ακυρότητας μιας ρήτρας “κατώτατου [...] επιτοκίου”, ως καταχρηστικής, περιληφθείσας σε σύμβαση δανείου όχι από την ημερομηνία συνάψεως της συμβάσεως, αλλά από μεταγενέστερη ημερομηνία;
 - 2) Αποτελεί το κριτήριο της καλής πίστεως των ενδιαφερομένων, στο οποίο θεμελιώνεται ο περιορισμός της αναδρομικής ισχύος [της κηρύξεως της ακυρότητας] καταχρηστικής ρήτρας, αυτοτελή έννοια του δικαίου της Ένωσης, η οποία πρέπει να τυγχάνει ομοιόμορφης ερμηνείας από το σύνολο των κρατών μελών;
 - 3) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, ποιες προϋποθέσεις πρέπει να πληρούνται προκειμένου να θεωρηθεί ότι υπάρχει καλή πίστη των ενδιαφερομένων;
 - 4) Εν πάση περιπτώσει, συνάδει προς την καλή πίστη των ενδιαφερομένων κύκλων η συμπεριφορά που επέδειξε ο επαγγελματίας κατά τη σύνταξη της συμβάσεως, συμπεριφορά στην οποία ανάγεται η έλλειψη διαφάνειας που καθόρισε την καταχρηστικότητα της ρήτρας;
 - 5) Αποτελεί ο κίνδυνος σημαντικών διαταραχών, στον οποίο θεμελιώνεται ο περιορισμός της αναδρομικής ισχύος [της κηρύξεως της ακυρότητας] καταχρηστικής ρήτρας, αυτοτελή έννοια του δικαίου της Ένωσης, η οποία πρέπει να τυγχάνει ομοιόμορφης ερμηνείας από το σύνολο των κρατών μελών;
 - 6) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, ποια κριτήρια πρέπει να ληφθούν υπόψη;
 - 7) Πρέπει να εκτιμάται ο κίνδυνος σημαντικών διαταραχών λαμβανομένου υπόψη μόνον του κινδύνου που μπορεί να ανακύψει για τον επαγγελματία ή πρέπει να λαμβάνεται επίσης υπόψη η ζημία που υφίστανται οι καταναλωτές λόγω της μη πλήρους επιστροφής των ποσών που έχουν καταβάλει δυνάμει της εν λόγω ρήτρας “κατώτατου [...] επιτοκίου”;»

Η υπόθεση C-308/15

- 37 Την 1η Ιουνίου 2001, ο Emilio Irlés López και η Teresa Torres Andreu συνήψαν με την Banco Popular Español SA (στο εξής: BPE) σύμβαση ενυπόθηκου δανείου η οποία περιλάμβανε ρήτρα «κατώτατου επιτοκίου». Με τροποποιητικές πράξεις της 2ας Μαΐου 2007 και της 14ης Ιουνίου 2007, τα μέρη συμφώνησαν δύο αυξήσεις του πιστωτικού ορίου, οι οποίες περιλάμβαναν ρήτρα «κατώτατου επιτοκίου».
- 38 Θεωρώντας ότι οι όροι υπό τους οποίους συναίνεσαν στις ρήτρες «κατώτατου επιτοκίου» ήταν αδιαφανείς, οι δανειολήπτες άσκησαν αγωγή ενώπιον του Juzgado de lo Mercantil nº 3 de Alicante (3ου εμποροδικείου Alicante, Ισπανία) ζητώντας την κήρυξη της ακυρότητας των ρητρών αυτών και την επιστροφή των ποσών που κατέβαλαν αχρεωστήτως κατ' εφαρμογήν τους.
- 39 Η αγωγή έγινε δεκτή σε πρώτο βαθμό από το εν λόγω δικαστήριο, το οποίο υποχρέωσε την BPE να επιστρέψει στους δανειολήπτες τα ποσά τα οποία κατέβαλαν αχρεωστήτως κατ' εφαρμογήν των ρητρών αυτών από της ημερομηνίας συνάψεως της δανειακής συμβάσεως και των τροποποιητικών της πράξεων.
- 40 Η BPE άσκησε έφεση ενώπιον του Audiencia Provincial de Alicante (περιφερειακού δικαστηρίου Alicante), στηριζόμενη στις αποφάσεις της 9ης Μαΐου 2013 και της 25ης Μαρτίου 2015.
- 41 Το αιτούν δικαστήριο εκφράζει, αφενός, τις αμφιβολίες του ως προς τη συμφωνία του περιορισμού των αποτελεσμάτων της κηρύξεως της ακυρότητας καταχρηστικής ρήτρας προς το άρθρο 6 της οδηγίας 93/13. Αφετέρου, κατά το εν λόγω δικαστήριο, το γεγονός ότι το Tribunal Supremo (Ανώτατο Δικαστήριο), με την απόφασή του της 25ης Μαρτίου 2015, επεξέτεινε στις ατομικές αγωγές τη λύση που προέκρινε με την απόφαση της 9ης Μαΐου 2013 στο πλαίσιο δίκης επί συλλογικής αγωγής ενδεχομένως συνεπάγεται περιορισμό του δικαιώματος των μεμονωμένων δανειοληπτών σε αποτελεσματική δικαστική προστασία, στον βαθμό που οι ειδικές περιστάσεις σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση δεν λαμβάνονται υπόψη για τον καθορισμό του χρόνου από τον οποίο αρχίζει να ισχύει η υποχρέωση επιστροφής την οποία υπέχει το τραπεζικό ίδρυμα το οποίο ωφελήθηκε από τα αποτελέσματα καταχρηστικής ρήτρας.
- 42 Ως εκ τούτου, το Audiencia Provincial de Alicante (περιφερειακό δικαστήριο Alicante) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο, εκτός από τα ίδια επτά προδικαστικά ερωτήματα τα οποία υπέβαλε στο πλαίσιο της υποθέσεως C-307/15, ένα όγδοο ερώτημα, το οποίο έχει ως εξής:
- «8) Συνάδει προς την αναγνωριζόμενη από το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 αρχή περί μη δεσμεύσεως των καταναλωτών από καταχρηστικές ρήτρες και το αναγνωριζόμενο από το άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης δικαίωμα αποτελεσματικής ένδικης προστασίας, η αυτόματη επέκταση του περιορισμού των αποτελεσμάτων επιστροφής που απορρέουν από την κηρυχθείσα στο πλαίσιο ένδικης διαδικασίας κινήσεως από ένωση καταναλωτών κατά πιστωτικών ιδρυμάτων ακυρότητα ρήτρας “κατώτατου [...] επιτοκίου” σε ατομικές αγωγές περί κηρύξεως της ακυρότητας ρήτρας “κατώτατου [...] επιτοκίου” ως καταχρηστικής που ασκήθηκαν από καταναλωτές οι οποίοι είχαν συνάψει σύμβαση ενυπόθηκου δανείου με διαφορετικά πιστωτικά ιδρύματα;»
- 43 Με διάταξη του Προέδρου του Δικαστηρίου της 10ης Ιουλίου 2015, οι υποθέσεις C-307/15 και C-308/15 ενώθηκαν προς διευκόλυνση της έγγραφης και της προφορικής διαδικασίας και προς έκδοση κοινής αποφάσεως.

- 44 Με διάταξη του Προέδρου του Δικαστηρίου της 14ης Αυγούστου 2015, απορρίφθηκαν τα αιτήματα του Audiencia Provincial de Alicante (περιφερειακού δικαστηρίου Alicante) περί υπαγωγής των υποθέσεων C-307/15 και C-308/15 σε ταχεία διαδικασία κατά το άρθρο 23α του Οργανισμού του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και το άρθρο 105 του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου.
- 45 Με απόφαση του Προέδρου του Δικαστηρίου της 21ης Οκτωβρίου 2015, η υπόθεση C-154/15 ενώθηκε με τις υποθέσεις C-307/15 και C-308/15 προς διευκόλυνση της προφορικής διαδικασίας και προς έκδοση κοινής αποφάσεως.

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Επί του πρώτου και του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος στην υπόθεση C-154/15 και επί των πρώτων ερωτημάτων στις υποθέσεις C-307/15 και C-308/15

- 46 Με τα δύο ερωτήματα στην υπόθεση C-154/15 καθώς και με τα πρώτα ερωτήματα στις υποθέσεις C-307/15 και C-308/15, τα οποία πρέπει να εξεταστούν από κοινού, τα αιτούντα δικαστήρια ζητούν κατ' ουσίαν να διευκρινιστεί αν το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική νομολογία η οποία περιορίζει χρονικώς τα περί επιστροφής αποτελέσματα που συνδέονται με την κήρυξη, με δικαστική απόφαση, ρήτρας ως καταχρηστικής, υπό την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής, η οποία ρήτρα περιέχεται σε σύμβαση συναφθείσα από επαγγελματία με καταναλωτή, μόνον στα ποσά που καταβλήθηκαν αχρεωστήτως κατ' εφαρμογήν τέτοιας ρήτρας μετά την δημοσίευση της δικαστικής αποφάσεως με την οποία διαπιστώθηκε η εν λόγω καταχρηστικότητα.
- 47 Επιβάλλεται προκαταρκτικώς να εξεταστεί το επιχείρημα της Ισπανικής Κυβερνήσεως, της Cajasur Banco καθώς και της BPE, σύμφωνα με το οποίο το ζήτημα των αποτελεσμάτων της διαπιστώσεως της καταχρηστικότητας ρήτρας όπως οι επίμαχες στις υποθέσεις των κύριων δικών δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 93/13, καθόσον, προβαίνοντας στη διαπίστωση αυτή, το Tribunal Supremo (Ανώτατο Δικαστήριο) διασφάλισε υψηλότερο επίπεδο προστασίας των καταναλωτών από εκείνο που εγγυάται η ως άνω οδηγία.
- 48 Συναφώς, προκύπτει βεβαίως από τις αποφάσεις περί παραπομπής ότι, με την απόφασή του της 9ης Μαΐου 2013, το Tribunal Supremo (Ανώτατο Δικαστήριο), προκειμένου να δικαιολογήσει τον έλεγχο της καταχρηστικότητας των οικείων ρητρών «κατώτατου επιτοκίου», που αφορούσαν το κύριο αντικείμενο των επίμαχων συμβάσεων, ερμήνευσε την επιταγή περί διαφάνειας την οποία τάσσει το άρθρο 4, παράγραφος 2, της εν λόγω οδηγίας υπό την έννοια ότι αυτή δεν περιορίζεται στην τήρηση της τυπικής διαφάνειας των συμβατικών ρητρών, η οποία συνδέεται με τον σαφή και κατανοητό χαρακτήρα της διατυπώσεώς τους, αλλά ότι εκτείνεται και στην τήρηση της ουσιαστικής διαφάνειάς τους, η οποία συνδέεται με την επάρκεια των πληροφοριών που παρέχονται στον καταναλωτή όσον αφορά τόσο τη νομική όσο και την οικονομική έκταση της συμβατικής δεσμεύσεώς του.
- 49 Παρά ταύτα, όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας στα σημεία 46 έως 50 των προτάσεών του, ο έλεγχος της ουσιαστικής διαφάνειας των ρητρών που αφορούν το κύριο αντικείμενο της συμβάσεως εξαρτάται από τον έλεγχο τον οποίον επιβάλλει το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/13. Συγκεκριμένα, η διάταξη αυτή προβλέπει, με την ίδια διατύπωση με εκείνη του άρθρου 5 της οδηγίας αυτής, ότι οι συμβατικές ρήτρες πρέπει να «είναι διατυπωμένες κατά τρόπο σαφή και κατανοητό».

- 50 Συναφώς, το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι η πληροφόρηση, πριν από τη σύναψη της συμβάσεως, σχετικά με τους συμβατικούς όρους και τις συνέπειες της εν λόγω συνάψεως, είναι ουσιώδους σημασίας για τους καταναλωτές. Βάσει ιδίως της πληροφορήσεως αυτής ο καταναλωτής αποφασίζει αν επιθυμεί να δεσμευτεί από τους όρους που έχει διατυπώσει προηγουμένως ο επαγγελματίας (απόφαση της 21ης Μαρτίου 2013, RWE Vertrieb, C-92/11, EU:C:2013:180, σκέψη 44).
- 51 Ως εκ τούτου, η εξέταση του καταχρηστικού χαρακτήρα, υπό την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13, συμβατικής ρήτρας που αφορά τον καθορισμό του κύριου αντικείμενου της συμβάσεως, στην περίπτωση που ο καταναλωτής δεν διέθετε, πριν από τη σύναψη της συμβάσεως αυτής, την αναγκαία πληροφόρηση σχετικά με τους συμβατικούς όρους και τις συνέπειες της εν λόγω συνάψεως, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας αυτής εν γένει και, ειδικότερα, του άρθρου 6, παράγραφος 1, αυτής.
- 52 Επομένως, και στον βαθμό που τα αιτούντα δικαστήρια παραπέμπουν στην απόφαση της 9ης Μαΐου 2013, με την οποία περιορίζονται τα περί επιστροφής αποτελέσματα της διαπιστώσεως του καταχρηστικού χαρακτήρα των ρητρών «κατώτατου επιτοκίου», επιβάλλεται να εξεταστεί αν το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 επιτρέπει τέτοιον περιορισμό από τα εθνικά δικαστήρια.
- 53 Το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 ορίζει ότι τα κράτη μέλη θεσπίζουν διατάξεις σύμφωνα με τις οποίες οι καταχρηστικές ρήτρες συμβάσεως μεταξύ επαγγελματία και καταναλωτή, τηρουμένων των σχετικών όρων της εθνικής νομοθεσίας, δεν δεσμεύουν τους καταναλωτές.
- 54 Η διάταξη αυτή πρέπει να νοηθεί ως ισοδύναμη προς τους εθνικούς κανόνες που αποτελούν, στο πλαίσιο της εσωτερικής έννομης τάξεως, κανόνες δημοσίας τάξεως (βλ., επ' αυτού, απόφαση της 30ής Μαΐου 2013, Asbeek Brusse και de Man Garabito, C-488/11, EU:C:2013:341, σκέψη 44).
- 55 Περαιτέρω, πρόκειται για διάταξη αναγκαστικού δικαίου, η οποία έχει ως σκοπό να αντικαταστήσει την τυπική ισορροπία που εισάγει η σύμβαση μεταξύ των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων των συμβαλλομένων με μια ουσιαστική ισορροπία, ικανή να αποκαταστήσει τη μεταξύ τους ισοτιμία (απόφαση της 14ης Ιουνίου 2012, Banco Español de Crédito, C-618/10, EU:C:2012:349, σκέψη 63).
- 56 Δεδομένης της φύσεως και της σπουδαιότητας του δημοσίου συμφέροντος το οποίο συνίσταται στην προστασία των καταναλωτών, οι οποίοι βρίσκονται σε μειονεκτική θέση σε σχέση με τους επαγγελματίες, η οδηγία 93/13 επιβάλλει στα κράτη μέλη, όπως προκύπτει από το άρθρο της 7, παράγραφος 1, ερμηνευόμενο σε συνδυασμό με την εικοστή τέταρτη αιτιολογική της σκέψη, την υποχρέωση να προβλέπουν κατάλληλα και αποτελεσματικά μέτρα «προκειμένου να πάψει η χρησιμοποίηση των καταχρηστικών ρητρών στις συμβάσεις που συνάπτονται από έναν επαγγελματία με καταναλωτές» (απόφαση της 30ής Απριλίου 2014, Kásler και Káslerné Rábai, C-26/13, EU:C:2014:282, σκέψη 78).
- 57 Προς τον σκοπό αυτόν, εναπόκειται στον εθνικό δικαστή να αποκλείσει πλήρως την εφαρμογή των καταχρηστικών συμβατικών ρητρών ώστε να μην παράγουν δεσμευτικά αποτελέσματα έναντι του καταναλωτή, χωρίς ωστόσο να έχει την εξουσία να αναθεωρεί το περιεχόμενό τους (βλ., επ' αυτού, απόφαση της 14ης Ιουνίου 2012, Banco Español de Crédito, C-618/10, EU:C:2012:349, σκέψη 65).
- 58 Στο πλαίσιο αυτό, αφενός, ο εθνικός δικαστής υποχρεούται να εκτιμά αυτεπαγγέλτως τον καταχρηστικό χαρακτήρα συμβατικής ρήτρας εμπίπτουσας στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 93/13 και, με τον τρόπο αυτό, να αίρει την ανισότητα που υφίσταται μεταξύ καταναλωτή και επαγγελματία, εφόσον έχει στη διάθεσή του τα απαραίτητα προς τούτο νομικά και πραγματικά στοιχεία.
- 59 Πράγματι, για την πλήρη αποτελεσματικότητα της προβλεπόμενης από την εν λόγω οδηγία προστασίας απαιτείται ο εθνικός δικαστής ο οποίος έχει διαπιστώσει αυτεπαγγέλτως τον καταχρηστικό χαρακτήρα μιας ρήτρας να μπορεί να συναγάγει όλες τις συνέπειες της διαπιστώσεως

αυτής, χωρίς να αναμένει έως ότου ο καταναλωτής, αφού ενημερωθεί για τα δικαιώματά του, διατυπώσει με δήλωσή του το αίτημα ακυρώσεως της εν λόγω ρήτρας (απόφαση της 30ής Μαΐου 2013, Jörös, C-397/11, EU:C:2013:340, σκέψη 42).

- 60 Αφετέρου, ο εθνικός δικαστής δεν έχει την εξουσία να αναθεωρεί το περιεχόμενο των καταχρηστικών ρητρών, διότι άλλως θα συνέβαλλε στην εξάλειψη του αποτρεπτικού αποτελέσματος που ασκεί στους επαγγελματίες ο πλήρης αποκλεισμός της εφαρμογής τέτοιων καταχρηστικών ρητρών έναντι των καταναλωτών (βλ., επ' αυτού, απόφαση της 21ης Ιανουαρίου 2015, Unicaja Banco και Caixabank, C-482/13, C-484/13, C-485/13 και C-487/13, EU:C:2015:21, σκέψη 31 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 61 Εκ των ανωτέρω σκέψεων απορρέει ότι το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 έχει την έννοια ότι συμβατική ρήτρα η οποία κρίνεται καταχρηστική πρέπει κατ' αρχήν να θεωρείται ως ουδέποτε υπάρξασα, οπότε δεν δύναται να παράγει αποτελέσματα έναντι του καταναλωτή. Ως εκ τούτου, η διαπίστωση με δικαστική απόφαση της καταχρηστικότητας μιας τέτοιας ρήτρας πρέπει κατ' αρχήν να συνεπάγεται την αποκατάσταση της νομικής και πραγματικής καταστάσεως στην οποία θα τελούσε ο καταναλωτής αν δεν υπήρχε η εν λόγω ρήτρα.
- 62 Εντεύθεν συνάγεται ότι η υποχρέωση του εθνικού δικαστή να αποκλείσει την εφαρμογή καταχρηστικής συμβατικής ρήτρας η οποία επιβάλλει την πληρωμή ποσών τα οποία κρίνεται ότι δεν οφείλονται εμπεριέχει κατ' αρχήν αποτελέσματα επιστροφής αναφορικά με τα εν λόγω ποσά.
- 63 Συγκεκριμένα, η απουσία αποτελέσματος επιστροφής θα ήταν ενδεχομένως δυνατό να διακυβεύσει τον αποτρεπτικό χαρακτήρα τον οποίο το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13, σε συνδυασμό με το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής, επιδιώκει να προσδώσει στη διαπίστωση της καταχρηστικότητας των ρητρών που περιλαμβάνονται σε συμβάσεις συναπτόμενες από επαγγελματία με τους καταναλωτές.
- 64 Βεβαίως, το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 υποχρεώνει τα κράτη μέλη να προβλέπουν ότι οι καταχρηστικές ρήτρες δεν δεσμεύουν τους καταναλωτές, «τηρουμένων των σχετικών όρων της εθνικής νομοθεσίας» (απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2009, Asturcom Telecomunicaciones, C-40/08, EU:C:2009:615, σκέψη 57).
- 65 Παρά ταύτα, η διαμόρφωση από το εθνικό δίκαιο του πλαισίου για την προστασία την οποία εγγυάται στους καταναλωτές η οδηγία 93/13 δεν επιτρέπεται να τροποποιήσει την έκταση ούτε, επομένως, την ουσία της προστασίας αυτής ούτε και να υπονομεύσει την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας της εν λόγω προστασίας με τη θέσπιση ενιαίων κανόνων για τις καταχρηστικές ρήτρες, σκοπό τον οποίο επιδίωξε ο νομοθέτης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως επισημαίνεται στη δέκατη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 93/13.
- 66 Κατά συνέπεια, καίτοι εναπόκειται στα κράτη μέλη, μέσω του εθνικού δικαίου τους, να καθορίζουν το λεπτομερές πλαίσιο για τη διαπίστωση της καταχρηστικότητας ρήτρας περιεχόμενης σε σύμβαση και για την υλοποίηση των συγκεκριμένων έννομων αποτελεσμάτων της διαπιστώσεως αυτής, γεγονός παραμένει ότι η εν λόγω διαπίστωση πρέπει να καθιστά δυνατή την αποκατάσταση της νομικής και πραγματικής καταστάσεως στην οποία θα τελούσε ο καταναλωτής ελλείψει της εν λόγω καταχρηστικής ρήτρας, ιδίως επί τη βάσει του δικαιώματος για επιστροφή του οφέλους που αποκόμισε αχρεωστήτως, εις βάρος του, ο επαγγελματίας κατ' εφαρμογήν της εν λόγω καταχρηστικής ρήτρας.
- 67 Εν προκειμένω, με την απόφαση της 9ης Μαΐου 2013, στην οποία παραπέμπουν τα αιτούντα δικαστήρια, το Tribunal Supremo (Ανώτατο Δικαστήριο) έκρινε ότι η διαπίστωση της καταχρηστικότητας των επίμαχων ρητρών «κατώτατου επιτοκίου» δεν επηρέαζε ούτε τις υποθέσεις που είχαν κριθεί τελεσίδικα με δικαστικές αποφάσεις που είχαν αποκτήσει ισχύ δεδικασμένου ούτε τις πληρωμές που είχαν λάβει χώρα προ της ημερομηνίας δημοσιεύσεως της αποφάσεως αυτής, και ότι,

κατά συνέπεια, τα αποτελέσματα που απέρρεαν από τη διαπίστωση αυτή, και δη το δικαίωμα του καταναλωτή σε επιστροφή, περιορίζονταν, σύμφωνα με την αρχή της ασφάλειας δικαίου, στα ποσά που καταβλήθηκαν αχρεωστήτως από της ημερομηνίας αυτής.

- 68 Συναφώς, είναι αληθές ότι το Δικαστήριο έχει ήδη δεχθεί ότι η προστασία του καταναλωτή δεν είναι απόλυτη. Ειδικότερα, έχει κρίνει επ' αυτού ότι το δίκαιο της Ένωσης δεν επιβάλλει στα εθνικά δικαστήρια να μην εφαρμόζουν τους εσωτερικούς δικονομικούς κανόνες οι οποίοι, μεταξύ άλλων, περιβάλλουν μια απόφαση με την ισχύ δεδικασμένου, ακόμη και αν έτσι θα μπορούσε να θεραπευθεί η παράβαση διατάξεως περιλαμβανόμενης στην οδηγία 93/13, ανεξαρτήτως της φύσεώς της (βλ., επ' αυτού, απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2009, *Asturcom Telecomunicaciones*, C-40/08, EU:C:2009:615, σκέψη 37). Ως εκ τούτου, το Tribunal Supremo (Ανώτατο Δικαστήριο) ορθώς έκρινε, με την απόφασή του της 9ης Μαΐου 2013, ότι η απόφαση αυτή δεν ήταν ικανή να επηρεάσει τις καταστάσεις που είχαν κριθεί τελεσιδικώς με προγενέστερες δικαστικές αποφάσεις που είχαν αποκτήσει ισχύ δεδικασμένου.
- 69 Ομοίως, το Δικαστήριο έχει ήδη κρίνει ότι ο καθορισμός εύλογης αποκλειστικής προθεσμίας για την άσκηση προσφυγής, για λόγους ασφάλειας δικαίου, ήταν σύμφωνος με το δίκαιο της Ένωσης (απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2009, *Asturcom Telecomunicaciones*, C-40/08, EU:C:2009:615, σκέψη 41).
- 70 Παρά ταύτα, δεν πρέπει να συγχέεται η εφαρμογή ενός δικονομικού κανόνα όπως μιας εύλογης προθεσμίας παραγραφής με τον περιορισμό των διαχρονικών αποτελεσμάτων της ερμηνείας κανόνα του δικαίου της Ένωσης (βλ., επ' αυτού, απόφαση της 15ης Απριλίου 2010, *Barth*, C-542/08, EU:C:2010:193, σκέψη 30 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία). Συναφώς, υπενθυμίζεται ότι, λαμβανομένης υπόψη της θεμελιώδους υποχρεώσεως για ομοιόμορφη και γενική εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης, εναπόκειται μόνον στο Δικαστήριο να αποφασίζει ως προς τον περιορισμό το οποίο πρέπει να επιφέρει στα διαχρονικά αποτελέσματα της ερμηνείας που αυτό δίνει στον εν λόγω κανόνα (βλ., επ' αυτού, απόφαση της 2ας Φεβρουαρίου 1988, *Barra* κ.λπ., 309/85, EU:C:1988:42, σκέψη 13).
- 71 Επομένως, οι όροι τους οποίους καθορίζουν οι εθνικές νομοθεσίες, στους οποίους αναφέρεται το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13, δεν πρέπει να θίγουν την ουσία του δικαιώματος που αντλούν οι καταναλωτές από τη διάταξη αυτή, όπως έχει ερμηνευθεί από την προμνησθείσα νομολογία του Δικαστηρίου στις σκέψεις 54 έως 61 της παρούσας αποφάσεως, δηλαδή να μη δεσμεύονται από ρήτρα που έχει θεωρηθεί καταχρηστική.
- 72 Ο χρονικός περιορισμός των έννομων αποτελεσμάτων που απορρέουν από τη διαπίστωση της ακυρότητας των ρητρών «κατώτατου επιτοκίου», στον οποίο προέβη το Tribunal Supremo (Ανώτατο Δικαστήριο) με την απόφασή του της 9ης Μαΐου 2013, ισοδυναμεί με εν γένει στέρηση από κάθε καταναλωτή που συνήψε, προ αυτής της ημερομηνίας, σύμβαση ενυπόθηκου δανείου περιέχουσα τέτοια ρήτρα του δικαιώματος για εξ ολοκλήρου επιστροφή των ποσών που κατέβαλε αχρεωστήτως στο τραπεζικό ίδρυμα κατ' εφαρμογήν αυτής της ρήτρας κατά το προγενέστερο της 9ης Μαΐου 2013 διάστημα.
- 73 Επομένως, εθνική νομολογία, όπως η διαλαμβανόμενη στην απόφαση της 9ης Μαΐου 2013, σχετική με τον χρονικό περιορισμό των έννομων αποτελεσμάτων που απορρέουν, δυνάμει του άρθρου 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13, από την κήρυξη συμβατικής ρήτρας ως καταχρηστικής παρέχει μόνον περιορισμένη προστασία στους καταναλωτές οι οποίοι συνήψαν σύμβαση ενυπόθηκου δανείου περιέχουσα ρήτρα «κατώτατου επιτοκίου» προ της ημερομηνίας δημοσιεύσεως της δικαστικής αποφάσεως με την οποία διαπιστώθηκε ο καταχρηστικός χαρακτήρας της. Μια τέτοια προστασία, όμως, είναι ελλιπής και ανεπαρκής και δεν συνιστά ούτε κατάλληλο ούτε αποτελεσματικό μέσο προκειμένου να παύσει η χρησιμοποίηση αυτού του είδους ρητρών, τούτο δε αντιβαίνει προς τα προβλεπόμενα στο άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής (βλ., επ' αυτού, απόφαση της 14ης Μαρτίου 2013, *Aziz*, C-415/11, EU:C:2013:164, σκέψη 60).

- 74 Υπό τις συνθήκες αυτές, τα αιτούντα δικαστήρια, τα οποία δεσμεύονται για την επίλυση των διαφορών των κύριων δικών από την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης που έχει δώσει το Δικαστήριο, οφείλουν να μην εφαρμόσουν, αυτεπαγγέλτως, τον περιορισμό των διαχρονικών αποτελεσμάτων στον οποίο προέβη το Tribunal Supremo (Ανώτατο Δικαστήριο) με την απόφαση της 9ης Μαΐου 2013, καθόσον δεν πρόκειται για περιορισμό σύμφωνο προς το δίκαιο αυτό (βλ., επ' αυτού, αποφάσεις της 5ης Οκτωβρίου 2010, Elchinov, C-173/09, EU:C:2010:581, σκέψεις 29 έως 32· της 19ης Απριλίου 2016, DI, C-441/14, EU:C:2016:278, σκέψεις 33 και 34· της 5ης Ιουλίου 2016, Ognjanov, C-614/14, EU:C:2016:514, σκέψη 36, καθώς και της 8ης Νοεμβρίου 2016, Ognjanov, C-554/14, EU:C:2016:835, σκέψεις 67 έως 70).
- 75 Από το σύνολο των ανωτέρω σκέψεων συνάγεται ότι το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική νομολογία η οποία περιορίζει χρονικώς τα περί επιστροφής αποτελέσματα που συνδέονται με την κήρυξη ρήτρας ως καταχρηστικής, υπό την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής, η οποία ρήτρα περιέχεται σε σύμβαση συναφθείσα από επαγγελματία με καταναλωτή, μόνον στα ποσά που καταβλήθηκαν αχρεωστήτως κατ' εφαρμογήν τέτοιας ρήτρας μετά τη δημοσίευση της δικαστικής αποφάσεως με την οποία διαπιστώθηκε η εν λόγω καταχρηστικότητα.

Επί των λοιπών προδικαστικών ερωτημάτων

- 76 Κατόπιν της απαντήσεως που δόθηκε στο πρώτο και στο δεύτερο ερώτημα στην υπόθεση C-154/15 καθώς και στα πρώτα ερωτήματα στις υποθέσεις C-307/15 και C-308/15, παρέλκει η απάντηση στα λοιπά προδικαστικά ερωτήματα.

Επί των δικαστικών εξόδων

- 77 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (τμήμα μείζονος συνθέσεως) αποφαινεται:

Το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 1993, σχετικά με τις καταχρηστικές ρήτρες των συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική νομολογία η οποία περιορίζει χρονικώς τα περί επιστροφής αποτελέσματα που συνδέονται με τη κήρυξη, με δικαστική απόφαση, ρήτρας ως καταχρηστικής, υπό την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής, η οποία ρήτρα περιέχεται σε σύμβαση συναφθείσα από επαγγελματία με καταναλωτή, μόνον στα ποσά που καταβλήθηκαν αχρεωστήτως κατ' εφαρμογήν τέτοιας ρήτρας μετά τη δημοσίευση της δικαστικής αποφάσεως με την οποία διαπιστώθηκε η εν λόγω καταχρηστικότητα.

(υπογραφές)